

*zúgja felém is szép üzemed: nagy munka megy itten!
Itt kap az árva palástot, a kiskondás koronát és
kardot a nyurga diák, aki álmaiban hadak élén
küzd, míg népe szabad nem lesz, hős, mint a mesékben.*

Illyés diákévei után húsz évvel ismét költőpalánta nevelődött a bonyhádi gimnáziumban. Iskolatársam volt a péceli Fáy Ferenc. Feri barátom 1948-ban emigrációba kényszerült; Torontóban segéd munkásként tengődött haláláig. Ott vált hatkötetes magyar költővé, noha idehaza még nem ismerik eléggé életművét. Fáy Ferenc Kanadában *Iskoláim* című költeményében Vörösmarty szellemét idézi. Egysszerre vall a bonyhádi indításról és a hazaszeretetről:

*Azután... Bonyhád jött. Álltam sváb, magyar
gyűllölködés közt, mint e harc kudarca;
mert bennem egyre Vörösmarty arca
vetődött fel, s a Perczel kert felé
figyeltem, bízva, hogy tán visszahozza
szavát a szél.*

A mai tanácskozáson is reménykedjünk abban, „*hogy tán visszahozza szavát a szél*”.

Kolta László

A háromszéki zaláni Vass István életútja

*Ezt a tanulmányt a szerző
Sepsizalán népének ajánlja!*

Ha Tusnádfürdő felől közeledünk Sepsiszentgyörgy felé, ott, ahol az Olt már kilép a háromszéki medencébe és a hegyekkel való küzdelem után már nyugodtabban folydogál, két község található: a folyó bal partján Bodok, jobb kézre pedig a festői fekvésű Zalán, az Olttól mintegy két kilométerre, a dombok ölelő karjában. A községet így mutatja be Orbán Balázs:¹ „...odébb sietünk Zalányba, mely a magas Zalányhegy alján lévő magaslaton a Zalány ága nevű kis csermely mellett igen regényesen fekszik. Zalány ős hangzatú szép nevét ily nevű székely őstől származtatja a hagyomány, azonban ha nincsenek is okmányok, melyekből Zalány régiségét adatoltan be tudnók bizonyítani, de ott van egy kőokmánya, mely még nagyobb biztossággal bizonyítja régi keletkezését, s ez a dombtetőn fekvő temploma.” Ennek a templomnak ősbibb része, nevezetesen északi fele a szószerékig és a nyugati fal egy része egy – ma is látható felirat tanúsága szerint – már 1319-re elkészült. Ez a tény és szép román stílusú bejárati kapuja valóban olyan „kőokmány”, amely a község Árpád-kori alapítására utal. 1869-ben 974-ben jelöli meg Orbán Balázs a község lakosságának számát, ennek döntő többsége (856) református vallású volt. Nem sokkal kevesebb lehetett a lakosok

A 74 éves Vass István (1870)

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása III. Pest, 1869. 51. old.

száma az 1848–1849-es szabadságharc idején sem. Ma mintegy 720-an lakják Zalánt, s közigazgatásilag Bodok községhez tartozó falu.

Vass István Zalánban született 1816. március 29-én, egy ottani tősgyökeres család sarjaként. (Nevét a különböző dokumentumok olykor Vas, de Wass írásmódban is írják – bár az általános a Vass írásmód használata.) Reformátusnak keresztelték, hiszen mind apja, Vass Ádám, mind anyja, Montza Mária reformátusok voltak.² Anyjáról többet nem sikerült megtudnom. Mivel azonban Vass István több utódjában örményes vonások fedezhetők fel, megkockáztatom azt a feltevést, hogy ezek anyjától származnak.

Köztudomású, hogy a szabad székelyek, tehát azok, akik nem voltak jobbágyok, előjogaik ellenében – szükség esetén – katonai szolgálatot teljesítettek, határőri minőségben. Ezért a székely községekben a civil szerveződés mellett egy katonai szerveződés is létezett. Ez utóbbi 1764-ig elég bonyolult volt. A „mádéfalvi veszedelem” után egyszerűbbé vált: a szabad székelyek vagy lovasok, ún. lovas katonák, vagy gyalogosok, ún. gyalog katonák voltak. Az előbbieket egy lovaszredbe, az utóbbiakat két gyalogezredbe tömörítették. A korábbi szerveződés bizonyos fokig társadalmi rétegződést is tükrözött, az utóbbi inkább csak fegyvernemeket jelentett. A község vezetőségét a civil és a katonai szerveződés együttesen adta. Az előbbi élén a bíró állt, aki különben a község első embere volt, a másodikat a község katonai vezetője képviselte.

Biztosan tudjuk,³ hogy a Vass férfiak gyalog katonák voltak, s hogy a falu bírója 1777-ben Vas András volt, aki valószínűleg nagyapja volt Vass Istvánnak, és hogy maga Vass István 1840-ben Zalán katonai vezetője volt a 15. határőrezred⁴ káplárjaként.⁵ Nem sikerült kiderítenem, hogy mettől meddig tevékenykedett e minőségben, de valószínűsíthető, hogy a szabadságharcig. Az is valószínű, hogy a szabadságharc már hadnagyi rangban találta, ugyanis a hivatalos Közlönyben, a szabadságharc ideje alatt, rá vonatkozólag csupán két előléptetési rendelkezés jelent meg, s ezek főhadnagyi, majd századosi előléptetésről szóltak.⁶ Megjegyzem, hogy a lovas és gyalog katonák és hozzátartozóik magyarországi viszonylatban nemesek voltak, s ennek megfelelően a Vass család tagjai is használták a „zaláni” előnevet. Emellett nincs kizárva, de nem is bizonyítható, hogy az a történetesen István keresztnevű Vass, aki 1610. május 1-jén Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől is nemesi rangot kapott⁷ Vass István felmenője volna.

Közben, természetesen gazdálkodott birtokán. 1838. március 6-án vette feleségül az 1819. július 9-én Lisznyóban született Szabó Juliannát.⁸ Felesége is zaláni származású volt, apja Szabó Péter Lisznyó református lelkészeként tevékenykedett.⁹ A szabadságharcig két gyermekük született: Mária, a későbbi Málnás Lajosné 1842. december 8-án, és Róza, a későbbi Nagy Jánosné.¹⁰

Vass István élete mindeddig legfeljebb annyiban tért el az átlaggazdálkodó életétől, hogy ő közéleti szerepet is magára vállalt. Ebbe a viszonylag nyugodt életvitelbe robbant bele az 1848-as forradalom és szabadságharc. A honvéd hadseregnek azokat a harci cselekményeit, amelyeknek Vass István is részese volt, elsősorban Bona Gábor hadtörténész szóbeli tájékoztatása alapján írom le, háttéranyagként felhasználva Gracza György¹¹ művét is (Gracza ugyanis nem ismerte annak a két székely zászlóaljnak szerepét, amely egyikében szolgált

² *Családi iratok*: születési és házassági anyakönyvi kivonatok, gyászjelentések, adás-vételi szerződés – (a továbbiakban Csi); valamint *Családkönyv* (zaláni református eklézsia) – (a továbbiakban Csk.)

³ Csi. és *Falukönyv* (Zalán).

⁴ Dr. Bona Gábor budapesti hadtörténész szóbeli tájékoztatásai, a továbbiakban: B. G.

⁵ *Falukönyv*.

⁶ *Közlöny* (hivatalos lap), Bp.

⁷ Dr. Illésházy János és Pettkó Béla: *A Királyi Könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemességi cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1868*. Bp., 1895.

⁸ Csk.

⁹ Ugyanott

¹⁰ Csk. 232. old.

¹¹ *Gracza György*: *Az 1848–49-iki Magyar Szabadságharc története I–IV*. Bp.

Vass István.) Brassó várának védelméről már részletesen tudósít Orbán Balázs¹² és Nagy Sándor¹³ is, akik Vass Istvánról személy szerint is többször megemlékeznek.

A harcok először a Délvidéken lángoltak fel, ahol a szerbek lázadtak fel a törvényes magyar kormány ellen. Mivel az ottani katonai erő kevésnek bizonyult a lázadás megfékezésére, Batthyány Lajos miniszterelnök júliusban odavezényelte a 15. (háromszéki) határegrezd 3. és 4. zászlóalját.¹⁴ Ez utóbbiban szolgált Vass István.¹⁵ A székely zászlóaljak az Újvidéktől északra fekvő verbászi táborból kiindulva részt vettek, Balázs Konrád őrnagy vezetésével, a szerbek elleni harcokban. A helyzet szeptember 11-től kezdve vált súlyossá, amikor Jellasich horvát bán nagyobb erőkkel átlépve a Drávát és Pest felé tartva, szeptember 26-án már Székesfehérvárt is megszállta. A Móga altábornagy vezetése alatti magyar haderő, melyhez az említett székely zászlóaljak is tartoztak, a Velencei-tó melletti Pákozdiig hátrált, ahol szeptember 29-én csatát nyert és az osztrák határ felé üldözte Jellasich seregét. A magyar kormány alkotmányossági aggályok miatt heteken keresztül habozott: teheti-e, hogy hadseregével átlépje az osztrák határt és a bécsi forradalom segítségére siessen. Végül ilyen irányú cselekvésre szánta el magát és a magyar haderő Bécs irányába Schwechatig nyomult előre. Ezalatt viszont az osztrák főparancsnok, Windischgrätz herceg nagy erőket tudott Bécs alá gyűjteni, amelyek alkalmasnak bizonyultak mind a bécsi forradalom leverésére, mind a magyar támadás visszaverésére. Október 30-án Schwechatnál ütközött meg a két haderő. A székely zászlóaljak a jobb szárnyon, Bárczy Miklós ezredes parancsnoksága alatt, kezdeti sikereket értek el, ez a szárny Manswörth községet is elfoglalta.¹⁶ De estére győzött a császári főlény, s a honvéd hadsereg kénytelen volt a magyar határra visszavonulni.

Közben Puchner altábornagy, az Erdélyben állomásozó császári csapatok főparancsnoka, november közepére kiszorította a honvéd sereget Erdélyből és arra törekedett, hogy Kolozsvár irányából Nagyvárad felé törve, kelet felől veszélyeztesse Magyarországot. Ezért Kossuth a két harcedzett székely zászlóaljat az erdélyi hadsereghez vezényelte,¹⁷ e haderő fővezérének pedig Bem József tábornokot nevezte ki, december 1-jei hatállyal. Ettől kezdve Vass István szabadságharcos tevékenysége Bem hadjárataihoz kapcsolódott. Ez azzal a kétnapos győzelmes csatával kezdődött, amit a Nagyvárad és Kolozsvár között félúton fekvő Csucska körzetében vívtak. Ez nyitotta meg az utat Kolozsvár felé, ahova december 24-én vonultak be. Ezután a besztercenaszódi Tihuca melletti győztes csata következett a császárhű Urbán ezredes vezette román határőr (granicsár) ezredek felett, aminek következtében e csapatok az akkor osztrák kézben lévő Bukovinába menekültek. 1849. január 14-én bevonultak Marosvásárhelyre, s innen Puchner főhadiszállására, Nagyszeben irányába haladtak. A feltartóztatásukra küldött császári erőket január 17-én a Kisküküllő menti Gálfalvánál megverték. Négy nappal később viszont Szeben falai alatt csatát vesztek, így a császáriak keresztülhúzták Bem azon tervét, hogy a várost meglepetésszerűen elfoglalja. Kénytelen volt csapataival Szelindekre visszavonulni. Itt határozta el egy székely haderő felállítását, melynek szervezését Gál Sándor ezredesre bízta.¹⁸ Január végén hazaküldte Háromszékre a székely zászlóaljakat,¹⁹ hogy azok – harci tapasztalataik alapján – magját képezzék Gál Sándor csapatainak. Így aztán Vass István már nem vett részt Bem hadseregének Piskinélnél vívott győzelmes csatájában és Nagyszeben elfoglalásában.

A hazatért zászlóaljak Gál Sándor haderőszervezésében új besorolást kaptak, mint a 2. ezred 85. és 86. zászlóaljai.²⁰ Ez utóbbiban szolgált Vass István,²¹ februártól már főhadnagyi besorolásban.²² A két zászlóaljból álló dandár, Szabó Ferdinánd parancsnoksága alatt csatlakozott a Brassó felé közeledő Bem-hadsereghez.²³ A Feketehalomnál vívott győztes csata meg-

¹² Orbán Balázs i. m. VI. k.

¹³ Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896.

¹⁴ B. G.

¹⁵ Orbán Balázs: i. m. VI. k. 192. old.

¹⁶ B. G.

¹⁷ B. G.

¹⁸ B. G.

¹⁹ B. G.

²⁰ B. G.

²¹ Orbán Balázs: i. m. VI. k. 192. old.

²² B. G.

²³ B. G.

nyitotta az utat Brassó felé, ahova március 19-én vonultak be. Puchner altábornagy még itt állomásozó csapatai a tömösi szoroson keresztül elhagyták Erdélyt. Vass Istvánt március 21-i hatállyal századosná léptették elő.²⁴ Ugyanakkor kapta századosi rangját az ugyancsak a 86. zászlóaljban szolgáló László Károly, s az a két század, melynek parancsnokai Vass István és László Károly voltak, Brassó védelmét kapta feladatuk, Kiss Sándor ezredes hadosztályának kötelékében.²⁵

Nyugodtabb hónapok következtek a már eddig tíz ütközetben megedzett honvédtisztre, mintegy 45 km-re szülőföldjétől, családjától. De június második felében, déli irányból újabb veszély közeledett: az osztrák császár segítségére siető pihent és jól felszerelt cári csapatok törtek be Erdélybe, Lüders tábornok vezetésével. A Brassóban állomásozó székely haderő nagyobb része, Kiss Sándor ezredes parancsnoksága alatt, megpróbálta Lüders útját állni a Tömösi szorosban, a már említett két század Brassóban maradt.

A később székely Leonidászként emlegetett Kiss Sándor csapatai június 19-én elvégeztek az egyenlőtlen küzdelemben és Lüders serege már június 20-án megjelent Brassó alatt. Kiss Sándor még a tömösi csata előtt visszaküldte Brassóba a kézdivásárhelyi Tóth Samut, térszázadosi minőségben, az ottmaradt két század hadmozdulatainak összehangolására. A csekély, két századnyi erő nem tehetett mást, mint azt, hogy a várost feladták és a várba visszavonulva, megpróbálták azt megvédelmezni. Mintegy 200 főnyi védőőrséggel, melynek része volt a szintén a 86. századból való Vratil Domokos által vezényelt négy (orosz forrás szerint hat²⁶) ágyúból álló tüzérvég. A védelmet a szó szoros értelmében az utolsó töltényig folytatták, sikerrel. De 21-én este minden töltényük elfogyott, ezért tárgyalásokba bocsátkoztak az ostromlókkal, s miután az őrség életének megkímélésére ígéretet kaptak, június 22-e reggelén feladták a várat.

A vár védelmét részletesen leírja mind Orbán Balázs²⁷, mind pedig Nagy Sándor²⁸ – lényegében egybehangzóan. Megjegyzem, hogy mindketten megemlékeznek Molnár József századosról is. Ő nem tartozott az említett két székely század kötelékébe, hanem betegállományban tartózkodva Brassóban, önként csatlakozott a védőkhöz. Említésre méltó még, hogy Orbán Balázs a várvédők tisztjeinek felsorolásánál Vass Istvánnál – és csak nála – egy lábujjnyit elhelyezését is méltányosnak találta.²⁹ „Ezen igen jeles, magát már a korábbi csatákban kitüntetett százados, most Bodokon gr. Mikó Imre gazdatisztje”, ahol „most” a kötet megjelentetésének időpontjára vonatkozik: 1869. Végül megemlítem Lüders tábornok vezérkari főnöke A. A. Nyepokojickij cári ezred beszámolóját,³⁰ melynek adatai Orbán Balászt és Nagy Sándorét a „másik oldalról” alátámasztják. Jellemző a védők kis létszámára és gyenge felszereltségére, hogy ő a 10. táblázatában 10 tisztről, 185 alacsonyabb rangú fogolyról, 6 zsákmányolt lövegről és mindössze 146 kézifegyverről számol be.

Brassó vár védelme jelentette Vass István számára a 11. ütközetet,³¹ s ezzel részéről a szabadságharc befejeződött: hadifogságba került. A foglyok alábbi, furcsának tűnő útját, menetelését a fogvatartók attól való félelme magyarázza, hogy az akkor még talpon álló Bem-sereg kiszabadíthatja őket: Brassó–Nagyszeben–Brassó–Ploiești (14 nap) – Brassó.³² Itt átadták őket az osztrák katonai hatóságoknak, azok a legénységet helyben besorozták, a tiszteket pedig Nagyszebenbe kísérték. Orbán Balázs minden bizonnyal téved, amikor azt állítja, hogy a tiszteket elítélték. Hiszen a határőrezredhez tartozó tisztek nem esküdtek fel a császárra, következképpen nem elítélés, hanem a császári haderőbe való besorozás veszélyével kellett szembenézni és természetesen lefokozással.³³ Ez különben Orbán Balázs sorából is követke-

²⁴ *Közlöny* (hivatalos lap). Bp. 1849. április 4.

²⁵ B. G.

²⁶ *Nyepokojickij, A. A.*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel (fordítás az 1858-ban megjelent orosz kiadásból). Bp., 1999.

²⁷ *Orbán Balázs*: i. m. VI. k. 192., 233–234. old.

²⁸ *Nagy Sándor*: i. m. 78. old.

²⁹ *Orbán Balázs*: VI. k. 234. old.

³⁰ *Nyepokojickij, A. A.*: i. m.

³¹ *Révay Pál*: Az ember értéke – Emlékbeszéd sepsi-zaláni Vass István 1848–49-iki honvédszázados felett. *Székely Nemzet*. 1900. 33. és 34. szám.

³² *Orbán Balázs*: i. m. VI. k. 238. old.

³³ B. G.

zik, aki – önmagának ellentmondva – Tóth Samu századossal kapcsolatban, lábjegyzetben az alábbi észrevételt írja: „1851-ig volt bezárva, s akkor mint katonai szolgálatra alkalmatlant, hazaengedték.”³⁴ Minden bizonnyal ez történhetett Vass Istvánnal is: hosszabb ideig hadifogságban tarthatták, eközben erőnléte meggyengülhetett, s így – mint katonai szolgálatra alkalmatlant – hazaengedték. Ennek 1850 júniusáig be kellett következnie, hiszen 1851. február 28-án megszületett harmadik gyermekük: Póli (Polixénia), a későbbi Sigmond Mártonné.³⁵ Tehát Vass István 10–11 hónapot tölthetett hadifogságban.³⁶

Visszatért Zalánba családjához, birtokára. De még hátra volt életének egy súlyos megpróbáltatása, nevezetesen a családi emlékezet és a sírjánál mondott emlékbeszéd³⁷ szerint is, egybehangzóan: 3 évi börtönbüntetés letöltése. Ennek körülményeiről részben Endes Miklósnak a Makk-féle mozgalomról szóló tudósítása,³⁸ részben az a foglyokról szóló jegyzék ad hiteles adatokat, amely Bécs egy kerületének, Terézvárosnak börtönében készült 1855-ben és a Bécsi Levéltárban őrizték meg.³⁹ Az első szerint Vass István a szabadságharc lángjának újjáélesztését célzó, Makk József tüzérezredes által Bukarestből szervezett mozgalomban vállalt fontos szerepet. Miután Várad Józsefet és Bartalis Ferencet 1854 áprilisában halálra és több társukat súlyos börtönbüntetésre ítélték,⁴⁰ augusztus közepén Vass Istvánt is letartóztatták, Gyulafehérvárra szállították és ott október 2-án a hadbíróóság lázadásban való részvétel vádjával kötél általi halálra ítélte, majd ezt az ítéletet kegyelem útján 18 évi vasban töltendő börtönbüntetésre változtatta. Ezzel egybehangzó az említett jegyzékben 75-ös sorszámmal feltüntetett fogoly, Vass István neve melletti néhány lakonikus bejegyzés: földbirtokos, 39 éves, felségárulás, Háromszék titkos főnöke, 18 évre ítélve, 12 évre megkegyelmezve. Általános gyakorlat volt, hogy a súlyos börtönbüntetéseket viszonylagosan rövid idő elteltével lényegesen mérsékeltek. Ez történt Vass István esetében is, s végül is három éves ténylegesen letöltött börtönbüntetés után szabadlábra helyezték 1857. június 9-én.⁴¹ Ez azzal a családi vonatkozású ténnyel is összhangban van, hogy 1858. március 3-án megszületett negyedik gyermekük, első fiúgyermekük: ifj. Vass István.⁴²

Most már kilenc évnyi zaklatott időszakasz után valóban hazatérhetett családjához. Elegendő egy pillantást vetni az 1890-ben készült fényképére ahhoz, hogy belássuk: a súlyos megpróbáltatások nem törték meg. Még négy gyermekük született: a már említett ifj. Vass István, Juliánna (a későbbi Péter Edéné) 1859. augusztus 30-án és az ikertestvérpár Zsuzsánna (a későbbi Demeter Lajosné) és Péter 1861. február 11-én.⁴³

Jó gazda lehetett, amire az is utal, hogy Mikó Imre gróf bodoki birtokára gazdatisztnak hívta meg. A családi emlékezet szerint a hatvanas évek közepétől tevékenykedett ebben a minőségben, Orbán Balázs is e tiszteről emlékezik meg 1869-ben megjelent művében.⁴⁴ Hitelt kell adnunk Révay Pál azon állításának,⁴⁵ hogy gazdatisztként működött késő öregkoráig, tehát Mikó gróf 1876-ban bekövetkezett halála után is, hiszen egy 1890-es összeírás még bodoki lakosként említi.⁴⁶ Révay Pál ugyanott azt is állítja, hogy falubírói és jegyzői tisztelet is betöltött. Ennek az állításnak valóság tartalmát nem sikerült megállapítanom.

³⁴ *Orbán Balázs*: i. m. VI. k. 238. old.

³⁵ Csk. 232. old.

³⁶ Érdekességként említem meg, hogy egyik fiukról, Sigmond Ernőről, aki az I. világháborúban tartalékos hadapródként a szibériai Krasznójarszk fogolytáborba került, elég részletesen ír Markovits Rodion „Szibériai garnizon” című regényében. Ez a regény a két világháború között nagy sikert aratott, több nyelvre lefordították, a kolozsvári Dacia könyvkiadó 1981-ben újra kiadta. A szóban forgó részek e kiadás II. kötetének 17., 217. és 218. oldalain található.

³⁷ *Révay Pál*: i. m. 34. szám

³⁸ *Dr. Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kásznonszékek földjének és népének története 1918-ig. Bp., 1938. 317–323. old.

³⁹ Várbörtön fogolyjegyzéke (Bécs–Terézváros, 1855.) Bécsi Levéltár

⁴⁰ *Árva József*: Várad József és Bartalis Ferenc. Aluta I. Sepsiszentgyörgy, 1969. 169–192. old.

⁴¹ *Dr. Endes Miklós*: 323. old.

⁴² Csk. 232. old.

⁴³ Ugyanott

⁴⁴ *Orbán Balázs*: i. m. VI. 234. old.

⁴⁵ *Révay Pál*: i. m. 34. sz.

⁴⁶ *Mikár Zsigmond*: Honvéd Schematizmus, vagyis az 1848/49-iki honvédseregről 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve. Pest, 1869. 251. old.

A szabadságharc eszméihez való ragaszkodását az 1867-ben megalakult „Rikán belüli honvédegyelet” tagjaként is – haláláig – kifejezte.⁴⁷ A nemzeti eszméhez való hűsége abból a hagyatékában megőrzött, csodálatos (nem sajátkezű) kalligráfiával írt költeménygyűjteményből is kitér, amely elsősorban hazafias verseket tartalmaz. De erre utal az az 1875-ben gyöngyházba vésett, stilizált magyar és székely címer is, amellyel festékes dobozát díszítette. Az 1874-ben készült akvarelljének tematikája is magyar történelmi ihletésű: Nagymarosból ábrázolja Visegrádot és a Dunakanyart. Ez az egyetlen ismert, jó minőségű amatőrképe nemcsak intellektuális szintjére utal, hanem arra is, hogy a „társadalomban élt”, nem provinciális magányban.⁴⁸

A már idős Vass-házaspárt súlyos csapás érte: elhunyt nagyobbik fiuk, István. A 26 éves királyi hadnaggyal 1884. március 23-án végzett⁴⁹ egy, a családi emlékezet szerint, heveny tüdőgyulladást. Ugyancsak a családi emlékezet szerint Vass Istvánné elvezette a fiú katonai pályáját, s halála miatt a házaspár között jelentős elhidegülés következett be.

A bodoki szolgálat után Vass István és felesége visszatértek Zalánban. Először Vass Istvánné hunyt el 1899. május 28-án.⁵⁰ Egy Vass István és Péter fia közötti fennmaradt adásvételi szerződés arra enged következtetni, hogy Vass István, felesége halála után, még életében gondoskodott örököséről. Elhunyt 1900. február 11-én, 84. életévében. A zaláni cinteremtől, az úgynevezett várkerttől mintegy félszáz méterre volt egy mai napi kóter néven ismert telke, melyet családi sírhelyként használtak.⁵¹ Oda temették február 13-án felesége, István fia és Péter fiától származó unokája mellé. Révay Pál sepsiszentgyörgyi református lelkész búcsúztatta, a gyászbeszéd szövegét a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzet című napilap is közölte,⁵² haláláról az országos Vasárnapi Újság is megemlékezett.⁵³ Sírfelirata: *Itt nyugszik / Vass István / 1848-49-iki honvéd / százados / sz. 1816 / † 1900 / áldás emlékére.* Néhány hónappal később unokája sírjába temették dr. Vass Péter ügyvédfiát is, aki 1900. június 19-én hunyt el.⁵⁴

A zaláni Vass-porta, egy kisebb méretű jellegzetes udvarház, a kommunista hatalom végére erősen megviselt, mondhatni romos állapotba jutott. Megmentéséhez nem sok reményt lehet fűzni. A Vass-sírokat „osztályharcos” felelőtlenek ledöntötték. Rendbetételüket a leszámoltak és a falu a Millennium évére, 2000-re időzítették. Ennek keretében Vass István síremléke, a sírhely megjelölésével a várkertbe került át, egy községi 1848-as emlékhely kialakítása céljából. Erre kétségtelenül alkalmas, hiszen a levélári adatokból kitér, hogy Zalánnak a szabadságharchoz való amúgy is gazdag hozzájárulásában ő szerezte a legtöbb érdemet. Méltó arra, hogy a község népe büszke legyen rá és elfogadja tőle a nemzettudat fenntartásához és a szabadságeszméhez való ragaszkodáshoz felajánlott, síron túli szolgálatát.⁵⁵

Maurer I. Gyula

⁴⁷ Mikár Zsigmond: i. m. 77. old.; Mikár Zsigmond: Honvéd-Névkönyv az 1848/49-iki honvédseregnek még életben volt tagjairól. Bp., 1891. 32. old.

⁴⁸ Azzal kapcsolatban, hogy Vass István festegetett is, örökléstani érdekességként jegyzem meg, hogy Péter fiától származó legkisebb unokája, Vass Erzsébet sokrétű intellektuális tevékenysége mellett jó amatőr festő és szobrász volt. Különben ő volt Vass István utolsó olyan leszámoltja, aki a Vass nevet viselte. 1983-ban hunyt el Bánffyhunyadon, róla a Kalotaszeg című folyóiratban emlékeztem meg (új sorozat, IX. évf. 3. és 4. szám).

⁴⁹ Csk. 232. old.

⁵⁰ Ugyanott

⁵¹ A kóter szó fogdát jelent, ami azt sejteti, hogy e telken a községnek valamilyen fogdaként használt épülete volt. Jó lenne ezt egy helytörténeti tanulmány keretében tisztázni.

⁵² Révay Pál: i. m. 33. és 34. szám

⁵³ Vasárnapi Újság, 1900. 7. és 8. szám

⁵⁴ Csk. 232. old.

⁵⁵ E tanulmány megírásában, általános és könyvészeti eligazítások terén, sok segítséget kaptam a Sepsiszentgyörgyi Múzeum munkatársaitól, Kónya Ádámtól és Tiboldi Zoltántól. A Múzeum külső munkatársa, Demeter Lajos készséggel rendelkezésemre bocsátotta a zaláni falukönyvből kiírt adatait. Gocsmán Sándor zaláni református lelkész lehetővé tette az eklézsia irattárába való betekintést. A Zalánban élő két úkunoka, Málnási Pál és István Vass Istvántól maradt néhány tárgyi emléket mutatnak meg. Mindezekért mindnyájuknak hálás köszönetet mondok. Különös hangsúllyal köszönöm dr. Bona Gábor budapesti hadtörténész áldozatos támogatását. Ő a szabadságharcra kapcsolatos három évtizednyi kutatómunkájának vonatkozó részeivel segített, továbbá olyan hadtörténeti felvilágosításokkal, amelyek lehetővé tették, hogy bizonyos – olykor ellentmondónak tűnő – adatokat szerves egészé tudjam összeolvasztani.